

Adam Hernas *

Nr ORCID [0000-0002-0519-6546](https://orcid.org/0000-0002-0519-6546)

„Energia i Budynek” 2011, nr 9(52)

Odpowiedzialność karna osób sporządzających świadectwa charakterystyki energetycznej / Criminal Liability of Persons Preparing the Energy Performance Certificates

Fundamentum iustitiae est, ut ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati serviatur

Abstrakt: To trzeci artykuł dotyczący odpowiedzialności prawnej osób sporządzających świadectwa charakterystyki energetycznej budynków. Jego autor porusza w nim kwestię odpowiedzialności karnej wynikłej z tytułu popełnienia czynu zabronionego przeciwko wiarygodności dokumentów, polegającego na poświadczeniu nieprawdy w sporządzonym przez siebie dokumencie. Powołując się na przepisy Kodeksu karnego oraz Prawa budowlanego zauważa, że na mocy szczególnej regulacji osoba sporządzająca świadectwa energetyczne otrzymała od ustawodawcy prawo do sporządzania tego typu dokumentów, którym przysługuje cecha zaufania publicznego, a w związku z tym domniemanie prawdziwości. Następnie wyjaśnia, dlaczego sporządzenie i podpisanie przez taką osobę fałszywego świadectwa energetycznego będzie poświadczeniem nieprawdy co do okoliczności mających znaczenie prawne.

Słowa kluczowe: świadectwo energetyczne, Kodeks karny, postępowanie karne, odpowiedzialność karna, Prawo budowlane, funkcjonariusz publiczny, osoba uprawniona do wystawienia dokumentu, poświadczenie nieprawdy w dokumencie.

Abstract: This is the third article concerning the legal liability of persons who prepare the energy performance certificates. Its author addresses the issue of criminal liability arising from an offense against the authenticity of documents, consisting on authentication of an untruth in a prepared document. Citing provisions of the Criminal Code and the Construction Law, the author notes that, under specific regulations, the person preparing the energy certificates has been granted the right by the legislator to prepare the documents which carrying the attribute of public trust and, consequently, a presumption of authenticity. Next, he explains why the preparation and signing of a false energy performance certificate by such

¹ Magister Adam Hernas – Doktorant IV roku na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, Audytor i Certyfikator Energetyczny, Członek Zrzeszenia Audytorów Energetycznych.

a person constitutes the authentication of an untruth regarding circumstances of legal significance.

Keywords: energy performance certificate, the Criminal Code, criminal proceedings, criminal liability, Construction Law, public official, person authorized to issue a document, authentication of an untruth in a document.

Wstęp

W poprzednich artykułach podkreśliłem, że prawidłowa ocena stanu faktycznego budynku, czy lokalu mieszkalnego będzie w istotny sposób wpływać na zawarte w świadectwie energetycznym informacje, w tym na te parametry, które decydują o dopuszczeniu takiego budynku czy lokalu do użytkowania. Zauważyłem również, że jedną z przesłanek utraty uprawnień do sporządzania świadectw energetycznych jest zachowanie nienależytej staranności przy czynnościach związanych ze sporządzaniem tego dokumentu. Taką „nienależytą starannością” będzie chociażby wykonanie świadectwa energetycznego „na odległość”, czyli bez wizji lokalnej obiektu. Z analizy postanowień art. 5² ust. 1 pkt. 2 Prawa budowlanego [1] oraz rozdziału 3 *Metodologii* [2] wyprowadziłem wniosek, że osoba, która sporządza świadectwo energetyczne bez wizji lokalnej, niedopełnia obowiązku wykonania tego dokumentu z należytą starannością. Dlatego może się ona liczyć z konsekwencjami prawnymi w postaci utraty uprawnień, czy roszczeniami odszkodowawczymi kupującego świadectwo energetyczne.

W obecnym esejku pragnę dowieść, że Certyfikator Energetyczny może być również pociągnięty do odpowiedzialności karnej wynikłej z popełnienia czynu zabronionego przeciwko wiarygodności dokumentów, polegającego na poświadczeniu nieprawdy w sporządzonym przez siebie świadectwie energetycznym. Przesłankę utraty uprawnień do sporządzania świadectw energetycznych zawiera art. 5¹ ust. 1 pkt. 1 w związku z art. 5 ust. 8 pkt. 3 Prawa budowlanego [1]. Zgodnie z tym przepisem osoba posiadająca takie uprawnienia traci je w razie skazania prawomocnym wyrokiem za popełnienie przestępstwa przeciwko mieniu, wiarygodności dokumentów, obrotowi gospodarczemu, obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi lub za przestępstwo skarbowe. W takim wypadku mamy do czynienia z podwójną karą, gdyż oprócz wspomnianej utraty uprawnień, osoba wykonująca świadectwa energetyczne może ponosi również odpowiedzialność karną.

Strona przedmiotowa i podmiotowa czynu zabronionego

Zgodnie z art. 271 § 1 k.k. [3]: „Funkcjonariusz publiczny lub inna osoba uprawniona do wystawiania dokumentu, która poświadcza w nim nieprawdę co do okoliczności mającej znaczenie prawne, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Jak zauważa W. Wróbel, przedmiotem ochrony jest w wypadku fałszu intelektualnego wiarygodność dokumentów w ich aspekcie dowodowym. Pośrednio przepis ten chroni także prawidłowe funkcjonowanie organów sprawiedliwości oraz innych organów władzy publicznej prowadzących postępowania dowodowe. Przestępstwo poświadczenia nieprawdy ma przy tym charakter przestępstwa indywidualnego, zaś podmiotem czynu zabronionego może być wyłącznie funkcjonariusz publiczny lub inna osoba uprawniona do wystawienia dokumentu [4].

Funkcjonariusz publiczny

Definicja legalna i zakresowa pojęcia „funkcjonariusz publiczny” została zawarta w art. 115 § 13 k.k. [3] i tworzy ona katalog zamknięty. Oznacza to, że za funkcjonariusza publicznego nie może zostać uznana osoba, nawet jeżeli przepisy szczególne gwarantują jej ochronę jaką przewidziano dla funkcjonariuszy publicznych [5].

Za funkcjonariusza publicznego w rozumieniu art. 115 § 13 k.k. [3] należy więc uznać:

- Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej,
- posła, senatora, radnego,
- posła do Parlamentu Europejskiego,
- sędziego, ławnika, prokuratora, funkcjonariusza finansowego organu postępowania przygotowawczego lub organu nadrzędnego nad finansowym organem postępowania przygotowawczego, notariusza, komornika, kuratora sądowego, osobę orzekającą w organach dyscyplinarnych działających na podstawie ustawy,
- osobę będącą pracownikiem administracji rządowej, innego organu państwowego lub samorządu terytorialnego, chyba że pełni wyłącznie czynności usługowe, a także inną osobę w zakresie, w którym uprawniona jest do wydawania decyzji administracyjnych,
- osobę będącą pracownikiem organu kontroli państwowej lub organu kontroli samorządu terytorialnego, chyba że pełni wyłącznie czynności usługowe,
- osobę zajmującą kierownicze stanowisko w innej instytucji państwowej,

- funkcjonariusza organu powołanego do ochrony bezpieczeństwa publicznego albo funkcjonariusza Służby Więziennej,
- osobę pełniącą czynną służbę wojskową.

W świetle powyższej regulacji trzeba podkreślić to, że ustawodawca w wielu punktach stosunkowo ostro wytyczył granice pojęcia funkcjonariusza publicznego. O. Górniok podnosi, iż jednoznacznie została określona przy tym przynależność do kręgu funkcjonariuszy publicznych osób, do których odnoszą się nazwy utrwalone w języku prawnym, powtarzane zarówno w tekście Konstytucji RP, w tekstach ustaw, jak i w wydawanych na ich podstawie przepisach wykonawczych [6]. Dlatego należy z całą stanowczością stwierdzić, że osoba uprawniona do sporządzania świadectw charakterystyki energetycznej (Certyfikator Energetyczny) nie jest funkcjonariuszem publicznym w rozumieniu postanowień art. 115 § 13 k.k. [3], gdyż nie znajduje się w zamkniętym katalogu osób uznanych przez prawo za takiego funkcjonariusza.

Certyfikator Energetyczny jako „inna osoba uprawniona do wystawienia dokumentu”

Analiza art. 271 § 1 k.k. [3] pozwala sądzić, że za przestępstwo przeciwko wiarygodności dokumentów będzie również odpowiadać „inna osoba uprawniona do jego wystawienia”. W takim razie pojęcie to należy interpretować wąsko, obejmując nim wyłącznie te osoby, które na mocy szczególnej regulacji otrzymują prawo do sporządzenia dokumentu, któremu podobnie jak w przypadku dokumentów sporządzanych przez funkcjonariuszy, przysługuje cecha zaufania publicznego. Źródłem uprawnienia może być przy tym norma prawna o charakterze generalnym, wyrok sądowy lub inna decyzja organu władzy państwowej. Nie należy natomiast uprawnienia, o którym mowa w art. 271 k.k. [3] utożsamiać z pojęciem upoważnienia. To ostatnie ma bowiem szerszy zakres znaczeniowy i obejmuje wszelkie umocowanie do wystawienia dokumentu, przy czym źródłem owego umocowania jest kompetencja samego mocodawcy, bez względu na publicznoprawny, czy też cywilnoprawny charakter owego umocowania. Skoro więc ustawodawca posługuje się terminem „uprawnienie”, wskazuje na własne kompetencje osoby wystawiającej dokument do potwierdzenia określonych czynności” [4].

Analiza postanowień art. 5¹ ust.1 Prawa budowlanego [1] pozwala twierdzić, że takie „własne kompetencje” posiada Certyfikator Energetyczny. W myśl tego przepisu jest on bowiem „osobą posiadającą uprawnienia do sporządzania świadectw charakterystyki energetycznej budynku, lokalu mieszkalnego lub części budynku stanowiącej samodzielną

całość techniczno – użytkową”. Zatem na mocy szczególnej regulacji otrzymał on prawo do sporządzania tego typu dokumentów, którym przysługuje cecha zaufania publicznego, a w związku z tym domniemanie prawdziwości [8].

Za „inną osobę uprawnioną do wystawienia dokumentów” może być uznany w zakresie przysługujących mu kompetencji na przykład: lekarz, adwokat, radca prawny, duchowny, ale także nauczyciel akademicki potwierdzający zaliczenie egzaminu, czy inspektor nadzoru budowlanego uprawniony m.in. do stwierdzania stanu faktycznie wykonanych robot budowlanych w dzienniku budowy, czy protokole robót budowlanych [7]. W związku z brakiem stanowiska doktryny oraz orzecznictwa w sprawie instytucji Certyfikatora Energetycznego pragnę zauważyć, że osoba ta zobowiązana jest do sporządzania świadectw energetycznych w oparciu o stan faktyczny. W dotychczasowych rozważaniach kilkakrotnie podkreślałem, że obowiązkiem Certyfikatora jest przeprowadzenie wizji lokalnej obiektu, dla którego wykonywane jest świadectwo. Na podstawie wizji dokonuje on następnie oceny stanu faktycznego (zastanego) obiektu i sporządza świadectwo energetyczne. Jego kompetencje (uprawnienia i obowiązki) są zatem w tym zakresie podobne do kompetencji inspektora nadzoru. W świetle powyższego można zatem uznać, iż Certyfikator Energetyczny jest w rozumieniu art. 271 k.k. [3] „inną osobą uprawnioną do wystawienia dokumentu”.

Świadectwo energetyczne jako dokument

Definicja legalna dokumentu zawarta jest w art. 115 § 14 k.k. [3]. Zgodnie z tym przepisem: „Dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne”. Najogólniej można więc powiedzieć, że w rozumieniu Kodeksu karnego dokumentem jest „przedmiot” lub „zapisany nośnik informacji”. Niewątpliwie jednak dokument ma charakter materialny, gdyż jest nim albo określony przedmiot, albo zapisany nośnik informacji. Nośnikiem dokumentu może być przykładowo papier, dyskietka, płyta analogowa, CD lub DVD, ale także taśma magnetofonowa lub magnetowidowa, klisza fotograficzna czy fotografia [9].

Dokumenty, o których mowa nie muszą być sporządzane w celu wykazania prawa, czy stosunku prawnego. Istotne natomiast jest, żeby ich treść miała znaczenie prawne [10]. Tak zdefiniowane dokumenty mogą być publiczne, czyli wystawione przez instytucje publiczne i zaświadczające zaistnienie pewnych faktów (wydarzeń czy złożonych oświadczeń) lub

prywatne, wystawione przez osoby prywatne i zaświadczające, że zawarta w ich treści (oświadczenie, informacja) pochodzi od osoby, która dokument podpisała [6]. Ochrona prawna dokumentów publicznych (urzędowych) i prywatnych jest przy tym taka sama [11]. W kontekście powyższych argumentów należy uznać, iż świadectwo charakterystyki energetycznej jest dokumentem w rozumieniu art. 115 § 14 k.k. [3], gdyż zawiera jego znamiona. *Primo*, jest sporządzone w formie papierowej oraz elektronicznej, ma więc charakter materialny. *Secundo*, obowiązek jego wykonywania wynika z realizacji postanowień art. 5 ust. 3 ustawy – Prawo budowlane [1]. Sporządzane jest zatem w celu wykazania prawa – i to powszechnie obowiązującego. *Tertio*, zawarte w świadectwie energetycznym informacje, które powinny być zgodne ze stanem faktycznym, wprowadzone są do świadectwa przez osobę, która go sporządziła. Wykonane w ten sposób świadectwo energetyczne jest następnie osobiście podpisywane przez Certyfikatora Energetycznego, który dodatkowo zobowiązany jest podać swoje imię i nazwisko, numer uprawnień oraz datę wystawienia tego dokumentu. Od tej daty rozpoczyna biec 10-cio letni termin ważności świadectwa energetycznego.

Poświadczenie nieprawdy w świadectwie energetycznym

Przepis art. 271 § 1 k.k. [3] przewiduje przestępstwo poświadczenia nieprawdy co do okoliczności mającej znaczenie prawne w autentycznym dokumencie wystawionym przez osobę składającą takie poświadczenie. Przestępstwo to określane jest najczęściej mianem poświadczenia nieprawdy lub fałszerstwa intelektualnego dokumentu [12]. Najogólniej można powiedzieć, że jest to stwierdzenie jakichś faktów czy okoliczności niezgodnych z prawdą [11]. Stanowi ono – obok materialnego fałszerstwa dokumentu – podstawowy sposób naruszenia wiarygodności dokumentów w obrocie prawnym i gospodarczym [13]. Fałsz intelektualny polega na poświadczeniu nieprawdy przez osobę, która wystawiła we własnym imieniu dokument (z własnym podpisem) [14]. Przestępstwo to ma charakter przestępstwa indywidualnego i dotyczy sytuacji, w której osoba obdarzona formalnym zaufaniem, czyli funkcjonariusz publiczny lub inna osoba uprawniona do wystawienia dokumentu, wystawia go jako autentyczny. W rzeczywistości zawiera on jednak materialną nieprawdę. Nie jest to więc ani podrobienie, ani przerobienie dokumentu, ale nadużycie zaufania, które mocodawca w danej osobie pokłada. Chodzi tu więc o wystawienie fałszywego świadectwa przez osobę uprawnioną do wystawienia dokumentu. Dla realizacji znamion z art. 271 § 1 k.k. [3] niezbędne jest zatem, aby poświadczenie nieprawdy nastąpiło w dokumencie, do którego

wydania uprawniony jest sprawca owego poświadczenia. Może ono polegać na poręczeniu jakichś danych samym tylko podpisem sprawcy pod przedstawionym mu dokumentem, ale i na sporządzeniu i podpisaniu przez sprawcę całego dokumentu [11]. Znaczenie danych okoliczności można ustalać zarówno z punktu widzenia prawa materialnego, jak i procesowego, biorąc pod uwagę stan prawny obowiązujący w dacie poświadczenia nieprawdy. Należy przy tym zauważyć, iż czynność poświadczenia nieprawdy dokonana jest w momencie, gdy dokument zawierający to poświadczenie zostanie wprowadzony do obrotu prawnego (np. poprzez wręczenie go osobie trzeciej) [4].

Przestępstwo fałszu intelektualnego określone w art. 271 § 1 k.k. [3] ma charakter umyślny i może być popełnione w obu postaciach zamiaru (bezpośredniego i ewentualnego). W pierwszym przypadku sprawca chce popełnić czyn zabroniony. Obejmuje więc swoją świadomością, że poświadcza nieprawdę oraz, że poświadczenie to dotyczy okoliczności mających znaczenie prawne. Natomiast zamiar ewentualny (wynikowy) ma miejsce, gdy sprawca przewiduje możliwość popełnienia przestępstwa i godzi się na to. W odniesieniu do tej przesłanki wystarczy więc godzenie się z taką możliwością, co przy bezpośredniej formie zamiaru poświadczenia nieprawdy prowadzi do zamiaru *quasi* ewentualnego (*dolus quasi – eventualis*) [9].

Przenosząc powyższe uwagi na kanwę instytucji świadectw energetycznych trzeba podnieść, że sporządzenie i podpisanie przez Certyfikatora Energetycznego fałszywego świadectwa energetycznego (zawierającego materialną nieprawdę) będzie w rozumieniu art. 271 § 1 k.k. [3] „poświadczeniem nieprawdy co do okoliczności mających znaczenie prawne”. Za taką opinią przemawiają następujące argumenty:

- a) świadectwo energetyczne opracowuje i wykonuje od początku do końca osoba uprawniona. Można więc twierdzić, że odpowiada ona osobiście za wszystkie wprowadzone do świadectwa informacje. Jeżeli te informacje są nieprawdziwe, czyli niezgodne ze stanem faktycznym (co w przypadku braku wizji lokalnej obiektu jest wysoce prawdopodobne) – zawierają one materialną nieprawdę;
- b) każde świadectwo energetyczne wystawione jest w imieniu Certyfikatora Energetycznego, który podaje w świadectwie swoje imię i nazwisko, numer uprawnień oraz osobiście go podpisuje;
- c) poświadczenie nieprawdy następuje w świadectwie energetycznym, a zatem w dokumencie, do którego wydania uprawniony jest Certyfikator Energetyczny jako sprawca owego poświadczenia;

- d) poświadczenie nieprawdy w świadectwie energetycznym ma charakter przestępstwa indywidualnego i dotyczy sytuacji, w której osoba obdarzona formalnym zaufaniem, czyli Certyfikator Energetyczny wystawia go jako autentyczny (będący oryginałem) dokument;
- e) przestępstwo fałszu intelektualnego, polegające na poświadczeniu nieprawdy w świadectwie energetycznym może być popełnione w zamiarze bezpośrednim i ewentualnym. Decydując się na odstąpienie od obowiązku wizji lokalnej obiektu i opierając się jedynie na projekcie, Certyfikator Energetyczny zdaje sobie sprawę, że w ten sposób nie jest w stanie stwierdzić ewentualnych różnic między projektem, a stanem rzeczywistym obiektu. Stąd przewiduje (a przynajmniej powinien przewidzieć), że sporządzone przez niego świadectwo może zawierać informacje nieprawdziwe, dotyczące stanu nieistniejącego. Obejmuje więc swoją świadomością, że może poświadczyć nieprawdę w wystawionym dokumencie. Liczy się zatem z możliwością popełnienia przestępstwa. Jednak w ostatecznym rozrachunku umyślnie godzi się na to, tworząc i wydając dokument o nieprawdziwej treści. Zamiar ewentualny, będący w istocie zamiarem wynikowym, nigdy nie występuje jednak samodzielnie, lecz zawsze obok zamiaru bezpośredniego, gdyż wszelka aktywność człowieka (działanie) lub jej brak (zaniechanie), jest zachowaniem w jakimś celu (dążenie do czegoś). Dlatego opis czynu z zamiarem ewentualnym powinien wskazywać do czego oskarżony zmierzał, jaki cel chciał osiągnąć, a jaką możliwość popełnienia czynu zabronionego przewidywał i na co się godził [15].

Zakończenie

Wydawać by się mogło, że na temat instytucji świadectw charakterystyki energetycznej w Polsce powiedziano już wszystko. Panuje przy tym powszechna opinia, iż postanowienia dyrektywy EPBD [16], promującej poprawianie charakterystyki energetycznej budynków w państwach członkowskich UE nie zostały prawidłowo wdrożone do polskiego porządku prawnego. Istnienie obowiązku posiadania świadectw charakterystyki energetycznej w przypadku budynków nowych, przy jednoczesnym odstąpieniu od tego obowiązku przy budynkach już istniejących i wprowadzonych do obrotu spowodowało falę rozczarowania zarówno w środowiskach naukowych, jak i wśród osób wykonujących tego typu dokumenty. Choć zagadnienie świadectw energetycznych było tematem wielu publikacji i referatów, to

jednak opracowania te w głównej mierze poświęcone były idei dalszej poprawy charakterystyki energetycznej budynków. Na drugi plan został natomiast przesunięty temat związany z odpowiedzialnością Certyfikatora Energetycznego za nienależyte i niezgodne z prawem wykonanie świadectwa energetycznego. Stąd pomysł, aby również w tej materii podnieść kilka ważnych kwestii.

Rodzi się oczywiście obawa, że ze względu na wielkość poszczególnych szkiców, nie wszystkie zagadnienia związane z instytucją odpowiedzialności osób wykonujących świadectwa energetyczne zostały poruszone. Moją intencją było, aby jedynie zasygnalizować ten temat i jednocześnie przypomnieć, że zgodnie z art. 5 ust. 3 Prawa budowlanego [1] świadectwo charakterystyki energetycznej ważne jest 10 lat. Z kolei art. 5² ust. 1 pkt. 1 tego samego aktu prawnego stanowi, że osoba sporządzająca świadectwo charakterystyki energetycznej zobowiązana jest przechowywać sporządzone świadectwa przez okres 10 lat. Można stąd wnioskować, że przez cały ten okres odpowiada ona za treść tego dokumentu. Pamiętajmy również, że transpozycja postanowień recastu dyrektywy EPBD [17] ma nastąpić w Polsce najpóźniej do dnia 9 czerwca 2012 roku. Jednym z celów dyrektywy jest ustanowienie niezależnego systemu kontroli świadectw energetycznych. W takim razie powstaje w tym miejscu pytanie, na które powinien sobie odpowiedzieć każdy Certyfikator Energetyczny, decydujący się wystawić świadectwo energetyczne bez wizji lokalnej, a mianowicie, jak wytłumaczy się przez organem kontrolującym z niedopełnienia tego obowiązku, w przypadku weryfikacji takiego świadectwa energetycznego? W opinii T. Webera, świadectwo energetyczne winno być bowiem informacją rzetelną. Dlatego wprowadzenie mechanizmów oceny i kontroli świadectw przyczyni się zarówno do weryfikacji wykonanych certyfikatów, jak i do eliminacji nieuczciwych usługodawców [18].

Bibliografia:

1. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, (Dz. U. z 1994 r. Nr 89, poz.414 z późn. zm.).
2. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 6 listopada 2008 r. w sprawie metodologii obliczania charakterystyki energetycznej budynku i lokalu mieszkalnego lub części budynku stanowiącej samodzielną całość techniczno- użytkową oraz sposobu sporządzania i wzorów świadectw ich charakterystyki energetycznej, (Dz. U. z 2008 r. Nr 201, poz. 1240).

3. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
4. Wróbel W.: *Znamiona określające typ czynu zabronionego*, [w:] Zoll A. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117-277 k.k.*, t. II, Zakamycze 2006.
5. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2000 r., sygn. akt WKN 27/00, OSNKW 2001, z. 3-4, poz. 21.
6. Górniok O. (red.): *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006.
7. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2004 r., sygn. akt IV KK 213/04, LEX nr 137464.
8. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 23 grudnia 2002 r., sygn. akt II AKa 310/02, OSA 2003, z. 9, poz. 91.
9. Mozgawa M. (red.); *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Zakamycze 2006.
10. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 1996 r., sygn. akt II KKN 24/96, [w:] „Prokuratura i prawo” 1997, nr 2, poz. 5, dodatek.
11. Wojciechowski J.: *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2000.
12. Rogalski M., *Przestępstwa przeciw wiarygodności dokumentów w telekomunikacji*, [w:] „Prokurator” 2006, nr 1 (25).
13. Zawłocki R. [w:] A. Wąsek (red.): *Kodeks karny. Część szczególna*, t. III, Warszawa 2004.
14. Bafia J., Mioduski K., Siewierski M.: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1989.
15. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 11 lipca 2002 r., sygn. akt II AKa 143/02.
16. Dyrektywa 2002/91/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie charakterystyki energetycznej budynków, Dz.Urz. UE L 1 z 4 stycznia 2003 r., s. 65–71.
17. Dyrektywa 2010/31/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 maja 2010 r. w sprawie charakterystyki energetycznej budynków (wersja przekształcona), Dz.Urz. UE L 153 z 18 czerwca 2010 r., s. 13-35.
18. Weber T.: *Rynek błędnych certyfikatów energetycznych*, [w:] „Energia i Budynek” 2011, nr 3 (46), s. 34.